

Ефімова М. П.

аспірантка, Харківська державна академія дизайну і мистецтв

ВИНИКНЕННЯ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ КНИГИ

Анотація. У статті розглянуто дитячу книгу України, історію виникнення та етапи формування.

Ключові слова: дитяча книга, історія, оформлення.

Аннотация. Ефимова М.П. Возникновение и этапы формирования детской книги. В статье рассмотрено детскую книгу Украины, историю возникновения и этапы развития.

Ключевые слова: детская книга, история, оформление.

Annotation. Efimova M.P. Origin and stages of forming of child's book. The article deals with children's book of Ukraine, history and stages of formation.

Keywords: Children's book, history, design.

Постановка проблеми. Книга для дітей – явище порівняно пізніше в нашій вітчизняній культурі та культурі людства в цілому. Дитяча література довго і складно відокремлювалася від «великої» («загальної») літератури, а також від літератури навчальної, саме тому аналіз її розвиток є актуальним та доречним в сучасній науці.

Огляд останніх публікацій. Дослідження дитячої літератури проводить У. Гнідець [2], який виділяє своєрідні національні літературні явища в історії української літератури для дітей та юнацтва, обґрунтовує особливе місце української дитячої книжки в світовій критичній думці, прагне забезпечення конкурентоспроможності української книжки. Полозова Т.Д. багато років плідно займається проблемами дитячої літератури і дитячого читання, розмежовує поняття «дитяча література», «література для дітей» [9].

Змістовна робота Е.З. Ганкіна містить історичний аналіз розвитку дитячої книги [1]. Власні висновки дослідника базуються на узагальненні і досвіді декількох поколінь художників.

К. Малицька наголошувала на різноаспектних питаннях, пов'язаних з виданням дитячої книжки, аналізом книжкової продукції та накреслила плани розвитку книгодрукування дитячої літератури [6].

Мета і завдання дослідження. Простежити формування дитячої книги в Україні, розгляд асортименту дитячих книг, журналів України, особливостей їх художнього рішення. Завданнями роботи є: проаналізувати виникнення дитячої книги в Україні, виділити етапи розвитку, прослідкувати зміни асортименту книги та їх художнє оформлення.

Виклад основного матеріалу. Дитяча література в Україні формувалася поступово, витоки її слід шукати у народній творчості. Казки, оповідання, притчі, байки поширювалися через усне переказування, пізніше їх стали заносити у рукописні збірки.

Першою друкованою кириличним шрифтом книжкою для дітей вважають «Буквар» Івана Федорова, виданий 1574 року у Львові [10]. Його хрестоматійна частина містить зразки тогочасної художньої, а також пізнавальної літератури для дітей. Деякі його сторінки оздоблені характерними для видань Івана Федорова заставками у вигляді орнаментів із сплетеного листя, бутонів, квітів і шишок.

Друге видання Букваря І. Федорова опубліковане в Острозі у 1578 р. Книга оздоблена яскравіше: окрім заставок і кінцівок з'явилися заголовки, виконані в'язью, а також буквиці (перші літери абзацу), високою одного або декількох рядків, оздоблені орнаментом. Буквар повторює побудову попереднього видання, але крім слов'янських текстів містить і грецькі.

17 березня 1694 року вийшов друкарський буквар Каріона Істоміна, гравірований художником Леонтієм Бунінім. На кожній сторінці перші рядки показували дитині літеру, каліграфічно виконану в різних варіантах [10].

Так у XVII столітті в дитячій книзі виник характерний взаємозв'язок ілюстрації та тексту, слова й зображення. Цей етап є базовим для розвитку дитячої книги.

Надійшла до редакції 12.11.2012

У наступному XVIII столітті жанрово-видова палітра дитячої літератури помітно збагачується: поряд з абетками, граматиками, букварями з'являються твори, написані в жанрі повчань, настанов, бесід дорослих з дітьми. У навчальних книжках збільшується кількість текстів для читання. В цей період формується пізнавальна книга – енциклопедія для дітей віком від 5 до 8 років.

В кінці XVIII ст. поряд із навчальними книжками з'являється художня література. Першою художньою дитячою книжкою в новій українській літературі вважають «Читанку для малих дітей дошкільного і домашнього употреблення сочиненною» М. Шашкевича, видану в 1850 році «Галицько-руською Матрицею» [5]. Читанка вважається першою дитячою книгою в українській літературі, яка мовою, змістом, оформленням, способом подачі матеріалу започаткувала новий тип як навчальної, так і пізнавальної книги і вплинула на подальше книговидання для дітей.

Поряд з книжками з'являється і дитяча преса. Журнал «Домова шкілька» (1854 -1856 рр.) став першоосновою дитячої періодичної преси України [8].

Проте, у період 1816-1870-ті рр. дитяче книгодрукування носило випадковий характер. Типологічно дитяча книга не була чітко окреслена. Часто одне і те саме видання можна було віднести як до навчальної, так і до пізнавальної книги або до популярного видання «для всіх».

Ситуація починає змінюватися після заснування 1881 року Руського Педагогічного Товариства «Рідна школа» [8]. Це товариство оприлюднило першу в історії України програму розбудови національної освіти, почало масово видавати дитячу книгу, різну за типами, видами, жанрами, тематикою, як оригінальну, так і перекладну.

Загалом, впродовж 60—90-х років XIX сторіччя можна нарахувати 11 українських книжкових видавництв, з них 9 – у Львові. З кінця століття до Першої світової війни ця цифра потроїлась [2]. У самому Львові вже було 24 видавництва. Але тільки видавництва «Рідна школа», «Бібліотека» Юліана Насальського, «Галицька накладня» Якова Оренштайна (випустила кольорову серію дитячих книг для найменших – «Образкові книжки» [2]) спеціалізувалися на виданні дитячих книг.

В наприкінці XIX століття незважаючи на невеликі тиражі, дешеві видання, відсутність державної підтримки, книговидання для українських дітей постійно розвивалося. Основна увага зосереджувалась на випуску навчальної літератури. Поступово відбувалося чітке відокремлення навчальної книги від дитячої, осмислення її ролі та завдань.

Протягом 1860-1890 рр. зростання національної свідомості відобразилось на змісті дитячих книг. Все частіше друкуються твори історично-патріотичної тематики («Малий Кобзар» 1914р., Змінився і типологічний спектр видань – особлива увага проявлялась до пізнавальної книги. До традиційного видання – окремого твору додаються вибрані твори, збірник, комплексне видання, серійне, книжка-розмальовка та інші [3].

У XIX — на початку XX століття українська дитяча книжка мала такі особливості, до яких можна віднести її тісний зв'язок із видавництвом навчальної книги та преси.

Період після Першої світової війни для дитячої книги України був важким. Проголошена ЗУНР, уряд якої розробив закон «Про організацію державного видавництва шкільних і дитячих книжок» [5]. В контексті політики русифікації книговидання дитячої літератури розглядалось українською державою як важливе завдання у справі навчання та виховання українських дітей. Заслугове на увагу педагогічно-видавничу діяльність Антона Крушельницького (1878—1935), який був призначений на посаду міністра освіти УНР на західноукраїнських землях. Зокрема, він організував видавниче товариство «Українська книжка» – видання бібліотеки дитячих книг «Нашим найменшим» (1917—1922). До серії входили, здебільшого, народні казки, байки, переказані для наймолодшого читача-слухача. Ілюструвала серію відома художниця Олена Кульчицька (1877—1967).

Видання, які за цей час побачила українська дитина, стали бібліографічною рідкістю. Для тих років характерні невеликі за обсягом книги, друк і папір часто були неякісні.

Період після Першої світової війни (1918—1939 рр.) виступає своєрідним часом відродження дитячої літератури. У ці роки в Галичині з'являються видавництва для дітей – «Світ дитини», «Золота Бібліотека Української Дитини», «Наш Приятель», «На сліді»; розпочинається видавництво журналів і часописів «Світ Дитини», «Малі друзі», «Приятель Дітей», «Наш Приятель», «Дзвіночок», «Юні Друзі», «Орлея» з творами, у яких поєднуються загальнолюдські й національні цінності із суто релігійним і національно-патріотичним змістом [4].

Серії дитячих книжок, різних за тематикою та жанрами («Дитячий театр») випускало видавництво Григорія Гануляка «Русалка» у Львові [4].

Із часом збільшується кількість ілюстрованих книжок з яскраво вираженими національними рисами, розроблені на основі використаних народних традицій («Коли ще звірі говорили», «Лис Микита»).

Українська дитяча книга від другої половини XIX століття до 1939 року формувалася в руслі соціально-політичного, культурно-освітнього поступу українського народу. Книговидання української літератури в краю у складі Австро-Угорщини та Польщі відбувалося поза межами офіційно-урядових установ в умовах тільки формальної правової бази. Тогочасним видавцям, товариствам, спілкам доводилось формувати і відстоювати свої права на видання книг для дітей рідною мовою, вирішувати питання їхнього змісту та форми, яка була б і соціально-корисною, і здатною витримувати жорстоку конкурентну боротьбу з масовою, якіснішою у поліграфічному плані польською та німецькою книгою.

Важке економічне становище країни зумовило появу журнальної продукції. У центрі видавничої діяльності залишався Львів. З 1923 по 1939 рік у Львові діяв Видавничий концерн «Українська преса»

Івана Тиктора, універсальне видавництво. У 1931 році воно розпочало випуск ілюстрованого місячника для дітей «Дзвіночок». Часопис уміщував публікації виховного, пізнавального та розважально-пізнавального характеру. Продуманий підбір матеріалів у випусках робив видання цікавим для дітей різного рівня розвитку.

У Львові також видавався ілюстрований журнал для дітей «Малі друзі» (1937–1938 рр.; 1942–1944 рр.) [7]. Часопис призначався дітям молодшого та старшого віку і мав відповідні рубрики: «Маленькі друзі» та «Юні друзі». Наступні дитячі періодичні видання України пов'язані уже з радянським часом. Достатньо високою активністю відзначались видавництва у 1920-ті роки. Не можна оминати увагою і всесоюзне видання «Мурзилка», «Барвінок», «Радянський школяр», «Школяр», «Веселі картинки».

Якщо поглянути на історію книговидання з точки зору конструкції книги, тобто будови і взаємного розміщення її складових елементів, то слід відзначити, що дитяча книга практично зберегла незмінною свою форму. Ключовими елементами залишаються книжковий блок, палітурка і вузли, що їх з'єднують – форзац та корінцевий матеріал. Проте видавництво «Веселка» пропонувало читачам розтиражовані книжки-іграшки. У 1980-ті роки серед багатьох ігор та іграшок, що пропонувалися дітям, значне місце посідали поліграфічні ігри: поряд з малюванням, ліпкою, конструюванням, моделюванням цей вид ігор прищеплює дитині любов до праці, розвиває творчу фантазію, технічне мислення, художній смак. Протягом 1988-1994 рр. цей вид поліграфічних ігор розширився. Розпочато випуск театрів-саморобок та книжок-театрів («Білосніжка та семеро гномів», «Попелюшка»), саморобок-машин різного призначення, серії рухомих саморобок, принцип дії яких заснований на фізичних явищах і законах.

Велика увага приділялася художньому оформленню ігрових видань. Адаже на відміну від книжок, де основну роль відіграє слово, а ілюстрації лише доповнюють словесні образи, в поліграфічних іграх вирішальне значення має художнє оформлення, що враховує вікові особливості дитини, її психологічне сприйняття графічного зображення.

В період 1980-х можна помітити тенденцію злиття книги і гри, а також розширення вікової категорії (з'являються книги призначені для дітей від народження до 3 років).

У науковій статті проаналізовано виникнення дитячої книги в Україні, зміни асортименту книг та їх художнє оформлення в контексті формування. Визначено особливості їх дизайну, художнього рішення, виокремлено етапи розвитку та характерні дизайн-особливості.

Література:

1. Ганкіна Є. Художник в дитячій книзі / Є. Ганкіна – Москва: Советский художник, 1997. – 127 с.
2. Гнідець У.С. Всеукраїнський центр дослідження дитячої літератури та підтримки читання [Електронний ресурс] / У.С. Гнідець. – Режим доступу : <http://hndets.at.ua>.
3. Гошовський Б. Українська дитяча література. Ч.2. Від літописних переказів до байкарів XVII-XIX ст. [Електронний ресурс] Режим доступ до документа: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa//strony_ukr01/lit_dziec.htm.
4. Зозуляк Р.В. Виховання моральних рис молодших школярів Галичини засобами української дитячої літератури (1900–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. педагогічних наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Р.В. Зозуляк. – Івано-Франківськ – 2005.
5. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 рр.). – К.: 1996.
6. Малицька К. Що наші діти читають? // Назустріч.— 1934.— № 20.
7. Малі друзі (журнал) // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Малі_друзі.
8. Передерій В.А. Становлення української періодики для дітей: (на матеріалах журналу «Дзвінок», 1890–1914 рр.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики; За ред. М.М. Романюка. — Львів, 1996. — Вип.3/4. – С. 117–125.
9. Полозова Т.Д. Російська література для дітей : Учеб. пособие / Полозова Т.Д. – М.: Academia, 1997.
10. Тимошик М. С. Українські друкарі та їхня роль у ствердженні вітчизняної школи редагування та видавничої справи: Текст лекції для студ. – К.: Інститут журналістики, 2002.